
Temes de literatura contemporània

PID_00256817

Antoni Isarch Borja

Antoni Isarch Borja

Doctor en Filologia Catalana per la UAB. Professor col·laborador dels Estudis d'Arts i Humanitats de la UOC.

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Teresa Iribarren Donadeu (2019)

Primera edició: febrer 2019
© Antoni Isarch Borja
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2019
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Disseny: Manel Andreu
Realització editorial: Oberta UOC Publishing, SL
Dipòsit legal: B-1.556-2019

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Introducció

L'heroi que torna a casa, vet aquí un dels temes fundacionals de la literatura de tots els temps. Si ens demanéssim on té l'origen, gairebé tothom podria respondre encertadament que a l'*Odissea* d'Homer, un dels pilars de la **tradició literària occidental**, juntament amb la *Bíblia* i la resta del corpus que conforma la inesgotable herència dels clàssics. Tot i la fama, és molt probable que el gran poema homèric sigui una obra menys llegida que no pas citada; al capdavant, les aventures que viu l'astut heroi de la guerra de Troia durant vint anys, abans d'aconseguir retrobar-se amb la fidel Penèlope i el coratjós Telèmac, no són conegudes sinó indirectament, molts cops a través de versions i adaptacions. I, fins i tot, de revisitacions cinematogràfiques no sempre fidels, malauradament.

Per una banda, si es tracta d'un tema cèlebre que qualsevol lector pot reconèixer, malgrat no haver-ne llegit la font original, és per una sola raó: com a fills de la **cultura grecollatina** (al mateix nivell, com apuntàvem, que el pòsit **religiós i cultural judeocristià**), som dipositaris d'un conjunt de temes, motius, personatges, símbols, mites, històries i llegendes que ens han pervingut a través dels segles, gràcies als transmissors –orals primer; escriptors, transcriptors o traductors després– que han mantingut viva la flama de la tradició. I així, no pot resultar estrany que els diversos homes i dones que han sentit la febre de l'escriptura al llarg dels 2.500 anys que ens separen del text homèric hagin desitjat revivre, en les pròpies obres, la mateixa sensació d'íntima comunió amb el passat que experimentaren en llegir (o escoltar) els hexàmetres que narren el llarg camí cap a Ítaca fet per Ulisses.

El conreu d'un tema és el que el fixa en la tradició.

Per altra banda, ens és impossible deixar de llegir «literàriament». No podem fer com si, abans de nosaltres, no hi hagués hagut el *Poema de Guilgamesh*, el *Mahabharata*, Homer, Sòfocles, Safo, Horaci o Virgili; el *Cantar del Mío Cid*, Marco Polo, els trobadors, Marie de France, Geoffrey Chaucer, Dant, Boccaccio o Ausiàs March; Teresa de Jesús, Shakespeare, Cervantes, Molière o Sterne; Goethe, Novalis, Manzoni o Verdaguer; Austen, Melville, Dickinson, Dickens, Clarín, Rosalía de Castro, Tolstoi o Flaubert; Ibsen, Lagerlöf, Proust, Joyce, Mansfield, Valéry o Kafka; Gabriela Mistral, Breton, Mann o Hemingway; Borges, Sartre, Soljenitsin o Beauvoir; Plath, Calvino, García Márquez, Yourcenar o Espriu; Szymborska, Vila-Matas, Wolfe, Bolaño o Rodoreda. La llista podria ésser encara molt més extensa, gairebé inacabable, i de ben segur que cadascú en trauria o hi afegiria algun nom propi (d'alguna literatura no occidental, per

Lectura obligatòria

Per completar el contingut d'aquest material, hauríeu de llegir els mòduls següents de l'assignatura Literatura comparada:

- «Introducció a la literatura comparada», d'Enric Bou Maqueda.
- «Aspectes teòrics de la literatura comparada», de Neus Carbonell i Miquel Gallego.

Ambdós presenten de manera clara i endreçada el panorama general de la literatura comparada, i ens permeten estalviar-nos l'excés de disquisicions teòriques per poder, així, estirar el fil principal de la temàtica. Ofereixen, a més, definicions molt operatives d'altres aspectes que aniran sorgint al llarg d'aquest material.

exemple). Sigui com vulgui, el cas és que el llegat escrit que ens ha precedit ens forneix una base cultural àmplia i complexa, amb infinites connexions i enllaços i, sens dubte, condiciona el nostre acostament a qualsevol text literari.

L'experiència lectora, com també el procés creatiu, són indissociables de la mirada vers la tradició.

Llegim a través de la literatura, i els símbols, els personatges, els arguments i les imatges que la tradició ha anat bastint han creat un **univers referencial** al qual acudim en l'acte gairebé epifànic de la lectura. La lletra impresa, com la veu del rapsode o de l'actor, invoquen l'eco del passat, activen el nostre substrat d'obres llegides fins al moment actual per tal de fer-nos present, en definitiva, el pes de la tradició. Fins i tot el llenguatge mateix s'ha impregnat de literatura mitjançant un procediment tan simple com la **lexicalització**. En alguns casos el referent literari és fàcil de reconèixer, com quan fem els adjectius «edènic», «salomònic», «dantesc», «quixotesc» i «kafkià», o els noms «calvari» i «bovarisme». En d'altres casos, tanmateix, el referent primigeni s'ha anat diluint. Us heu aturat mai a pensar per què diem que una història és «rocambolésca»? És ben difícil, doncs, sostreure's al fort poder que emana del text literari. **Claudio Guillén**, un dels intel·lectuals més destacats en els estudis literaris d'àmbit hispànic i màxim exponent de la literatura comparada, s'expressa en aquesta línia quan afirma el següent:

«En lo que toca al lector de una obra de arte verbal, no creo que exista un grado cero de teoreticidad, es decir, una percepción del todo inocente de interpretación basada en conceptos previos, hábitos mentales o expectativas. Pero aun si existiera, la distancia que la separaría de construcciones generales como los géneros literarios, los temas, los periodos o los estilos sería inmensa. [...] En la actualidad estas palabras ya no piden elaboración. Los géneros, periodos y otros términos de la Littérature Generale componen precisamente lo que Frye denominava el "marco conceptual" o "entramado conceptual", *conceptual framework*, de la percepción por parte del lector o del crítico de datos básicos observables.»

Claudio Guillén (2005). *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada (ayer y hoy)*. Madrid: Austral (pàg. 93).

Hans Robert Jauss, màxim representant de l'anomenada **estètica de la recepció** (*Rezeptionsästhetik*), afirmava que allò que podem comprendre d'una obra literària està determinat, en bona part, pel que es coneix com a **horitzó d'expectatives**. Llegim, i per tant interpretem, en funció de la nostra realitat, del nostre coneixement del món i de la nostra experiència lectora, que no han de ser pas els mateixos que els de l'autor en el moment que va crear l'obra. Així és, llegim en funció, per dir-ho ras i curt, del nostre context. Així, les formes que ha adoptat el procés de lectura es modifiquen al llarg dels segles perquè la literatura és essencialment una creació cultural que respon a les sensibilitats estètiques canviants de cada etapa històrica.

Lectura recomanada

Per a un resseguiment aclaridor de l'estètica de la recepció, es pot consultar:

Victoria Cirlot (1996). «L'estètica de la recepció». A: Jordi Llovet (ed.). *Teoria de la literatura* (pàg. 155-168). Barcelona: Columna.

Hans Robert Jauss

Hans Robert Jauss

Se'n pot consultar un extracte essencial de la conferència que l'autor alemany pronuncià a la Universitat de Constança l'any 1967 a la selecció de fragments següent:

Hans Robert Jauss (1976). «La història de la literatura com a provocació a la teoria literària». *Els Marges* (núm. 7, pàg. 13-34).

La traducció completa es pot llegir a:

Hans Robert Jauss (2013). *La historia de la literatura como provocación*. Madrid: Gredos.

Jauss sosté que una part del procés literari resideix en el lector: és ell qui omple de nous significats una obra literària, la qual es converteix en la resposta possible que el nostre «horitzó d'expectatives» ha estat capaç de plantejar.

La nostra forma de llegir i d'interpretar ha canviat, i ho ha fet perquè nosaltres, en tant que éssers immersos en l'esdevenidor històric, no podem abstraure'ns del context en què vivim i, per tant, llegim en funció de les pròpies circumstàncies contingents. Però també ho fem en funció d'allò que esperem trobar en una obra; és a dir, de la nostra **consciència estètica** i de la nostra **capacitat de captació simbòlica**.

Un tret característic del fenomen literari i de la seva recepció és que els elements de valor d'una obra literària canvien amb el temps.

El sentit i la interpretació d'una manifestació artística són aspectes complexos que no poden despatxar-se amb una resposta unívoca.

Reprenquem l'exemple homèric amb què començàvem, que hem definit com un dels «temes fundacionals de la literatura». En el retorn a la llar de l'heroi èpic reconeixem un patró que, per la seva rendibilitat artística, ha anat repintant-se al llarg dels segles, en molts casos amb exemples il·lustres i sempre amb variacions que els particularitzen: des de la literatura clàssica amb *Agamèmon* d'Èsquil (primera obra de la trilogia de *Orestíada*), o *Eneida* de Virgili, fins a obres contemporànies com *El coronel Chabert*, d'Honoré de Balzac o *l'Ulisses*,

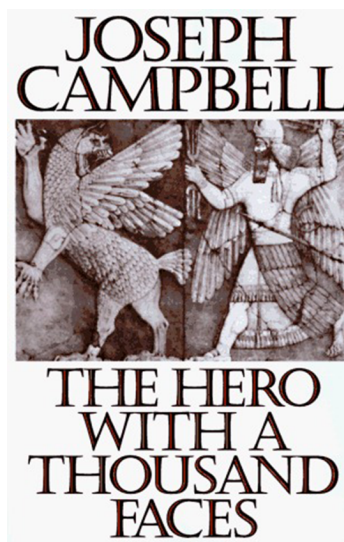
Exemple

Ara no llegim les cançons trobadoresques de la mateixa manera que les escoltava una dama de l'aristocràtica cort de Leonor d'Aquitània al segle XII.

de James Joyce. També el cinema ha tractat amb profusió el tema, amb films tan diferents (per moltes raons) com *Rambo*, *Taxi Driver*, la saga *Star Wars* o fins i tot *Matrix*.

El monomite

El mitògraf nord-americà Joseph Campbell va desenvolupar, a *The Hero with a Thousand Faces* (1949), el concepte de monomite. Fa referència al viatge que duu a terme l'home que, després de diverses proves iniciàtiques i rituals de pas, assoleix la condició d'heroi.

N'existeix una traducció en castellà: Joseph Campbell (2014). *El héroe de las mil caras. Psicoanálisis del mito*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica (reedició de la traducció de 1959).

Ara bé, si haguéssim d'elaborar una llista de temes essencials de la literatura universal, ens costaria de posar-nos d'acord, no només pel tipus d'enunciats que uns i altres proposaríem, sinó també pel sentit que donem al mot **tema**.

El mar en la literatura, és un tema? En cas afirmatiu, és d'abast general i sentit unívoc, o es concreta diferentment en funció de la lectura que en faci un autor o un altre? I la venjança? Podem considerar que tota obra en què hi hagi escenes de venjança, aquesta n'és el tema central? El *Hamlet* shakespearà i *El comte de Montecristo* d'Alexandre Dumas tenen alguna cosa a veure? *Carrie*, del popular Stephen King, o bé *Ànima*, del libanès Wajdi Mouawad, són només simples històries de venjança? I si ampliem el camp d'exploració al cinema, les tres obres esmentades mantenen cap relació amb *The Searchers* (1956) de John Ford, *La mariée était en noir* (1968) de François Truffaut, o *Kill Bill* (2003-2004), de Quentin Tarantino?

Sembla prou evident que allò que fins avui solíem reconèixer amb el terme *tema* no s'acaba de correspondre amb el seu sentit genuí en l'àmbit dels estudis literaris. La pregunta «de què tracta?», tan instaurada en les nostres vides d'éssers eminentment narratius quan desitgem que el nostre interlocutor ens doni clarícies d'un llibre, una peça teatral, una pel·lícula o una sèrie televisiva, no pot contestar-se sinó a partir d'un altre terme controvertit, **argument**, pa-

raula que ja d'entrada, a tenor dels exemples que acabem d'esmentar, remet de manera preferent a la narrativa i al teatre (la poesia tal com l'entenem nosaltres no sol contenir una acció o, per emprar terminologia aristotèlica, una *peripècia*).

Tema i argument solen confondre's sovint. Fem-ne la prova. Si ens demanen de què tracta *Èdip rei*, de Sòfocles, podem optar per respondre que explica la història d'un jove príncep de Tebes que, recollit per un pastor després que els seus pares, Laios i Iocasta, l'abandonessin al bosc quan era un nadó per evitar el càstig dels déus, creix i executa el disseny diví sense ser-ne conscient: mata el seu pare, allibera la ciutat de la terrible esfínx i es casa amb la seva mare. Torturat per la culpa en conèixer la terrible veritat gràcies a l'endeví Tirèsies, es treu els ulls i marxa de Tebes. Si hem estat capaços de sintetitzar bé la història, de ben segur que aquesta resposta satisfarà el nostre interlocutor. En canvi, si responem que la gran tragèdia sofocliana tracta sobre la culpa, el dubte o l'autoconeixement, no l'haurem acontentat de cap manera.

La primera resposta s'ajusta a allò que coneixem com a *argument*. És a dir, la seqüència de fets que expliquen una història seguint una concatenació temporal, i que sol correspondre's, inequívocament, a una sola obra literària existent. La segona, en canvi, és el *tema* (o els temes, perquè els clàssics admeten múltiples lectures), i formulat en abstracte, sol referir-se a més d'una obra literària: *Crim i càstig*, de Dostoievski, *Hamlet*, de Shakespeare o *El cor de les tenebres*, de Joseph Conrad també poden exemplificar respectivament la culpa, el dubte o l'autoconeixement.

Si expliquem tot això és perquè entre l'argument i el tema no hi ha únicament una diferència de matís, sinó de gradació. L'explicació dels fets que tenen lloc en una història narrada o representada és senzilla de fer, bo i duent a terme un simple exercici *comprensiu*, mentre que la determinació de la idea general que dona sentit a un text exigeix de nosaltres un exercici *interpretatiu*.

Tota aproximació literària a un text, sigui quin sigui el corrent teòric que la justifica, no deixa de ser un acte hermenèutic destinat a atorgar-li un significat concret.

J. A. D. Ingres (1827), *Èdip explica l'enigma de l'estinx*.

Objectius

Amb aquest material es pretén que assolis els objectius següents:

1. Reconèixer alguns dels grans temes de què s'ha ocupat la literatura occidental al llarg del temps i saber relacionar-los en l'exercici hermenèutic.
2. Reconèixer els temes principals de la producció literària contemporània.
3. Conèixer i situar els autors canònics pertanyents a aquest corpus.
4. Adquirir els fonaments teòrics bàsics de la literatura comparada.
5. Familiaritzar-se amb la tematologia com a branca de la literatura comparada.
6. Diferenciar, a partir dels textos literaris, alguns conceptes clau de l'àmbit dels estudis temològics, com ara tema, motiu, mite, tòpic i arquetip.
7. Identificar l'evolució en el tractament d'un tema a partir de factors històrics, culturals i estètics.
8. Relacionar la literatura comparada amb corrents de la teoria literària i de la història de la literatura.
9. Aplicar els coneixements essencials referents a la tematologia en l'anàlisi i interpretació d'una obra literària.
10. Reflexionar sobre el potencial interpretatiu de l'aplicació de la tematologia a l'estudi d'altres manifestacions culturals i artístiques no literàries.

Continguts

Mòdul didàctic 1

Temes de literatura contemporània

Antoni Isarch Borja i Teresa Iribarren Donadeu

1. La temàtica dins els estudis de literatura comparada
2. Grans temes de la literatura contemporània